

פרשת כי תצא

”לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות”

מורדים במלכות

בפרשתנו נאמר: ”לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו” (כד, טז). אפשר להבין את הפסוק על דרך הפשט, דהיינו שהתורה אוסרת להמית אבות בעוון חטאי בניהם או להמית את הבנים בגלל חטאי אבותיהם. לפירוש זה אפשר למצוא סימוכין גם באירוע המתואר בתנ”ך בספר מלכים ובדברי הימים. שם מסופר על רציחתו של המלך יהואש על ידי עבדיו.¹ אחרי הרצח מלך בנו אמציה, אשר הוציא להורג את רוצחי אביו. בתקופה העתיקה בעולם העתיק היה מקובל כי במצב שבו המלך נוקם את רציחת אביו, הוא היה נוקם גם בבני משפחתם של הרוצחים. אולם במקרה של אמציה נאמר בספר מלכים ”וְאֵת בְּנֵי הַמְּפִיִּים לֹא הִמִּית כִּפְתּוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לֵאמֹר לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בְּנֵים וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת כִּי אִם אִישׁ בְּחַטָּאוֹ יוֹמֵת” (מלכים ב יד, ו).

בעקבות כך פירש ספורנו:

לא יומתו אבות על בנים אפילו על חטא המרד במלכות ישראל, שמנהג המלכים הקדמונים היה להרוג גם את בניהם שלא יקומו לשונאים למלכות ... מכל מקום אסרה תורה למלכי ישראל להרוג זה בשביל זה בחמלת ה' על עמו, וזה קיים אמציהו מלך יהודה.

למרות הסיפור התנכ”י המתואר ופירוש הספורנו, קשה להבין את הפסוק רק לפי פשוטו. על קושי זה עמד המלבי”ם שאמר:

לא ייתכן לפרש כמובנו הפשוט שיצווה את הבית דין שלא ישפטו מות בעבור חטא בנו או אביו, שאיך יעלה על הדעת הבית דין שנאמר בהם ”והצילו העדה”, שמחויבים לחפש זכות בכל האפשרות יחייבו מות עוד בשביל חטא אחרים?

לדעת המלבי”ם כל בית דין שפועל בצדק לפי חוקי התורה, לא צריך שום ציווי מיוחד לכך שאסור להרוג אדם בעוון חטא שביצע קרוב משפחתו. איסור זה מובן לגמרי, וכיחוד כאשר בית הדין מחויבים בקיום מצוות ”והצילו העדה” דהיינו עליהם לחפש כל זכות אפשרית למי שנמצא חייב מיתה על עבירה שהוא עצמו ביצע.² הרי ברור שאי אפשר להעלות על הדעת שבית הדין יעניש אדם על עבירה של אדם אחר. לכן אומר המלבי”ם כי אם בוחרים בנתיב הפשט, חייבים להסביר שלא מדובר כאן על בית דין, אלא על משפט המלך שלו יש סמכויות אחרות לחלוטין ומותר לו להוציא להורג את המורדים במלכותו, שלא בהתאם לכללי הדין שבהם חייב בית הדין. אבל

¹ מלכים ב יב, כא-כב; דברי הימים ב כד, כה.

² מצוות והצילו העדה נלמדת מהפסוק: ”והצילו העדה את הרצח מיד גאל הדם והשיבו אתו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה וישב בה עד מות הכהן הגדל אשר משח אתו בשמן הקדש” (במדבר לה, כה).

אפילו לפי משפט המלך, אוסרת התורה על המלך להמית בנים בעוון אבות ולהפך. לכן כך נהג אמציה מלך יהודה שנמנע מלהרוג את הבנים של רוצחי אביו. התורה מכירה במשפט מלך וכלליו המיוחדים אך קובעת לו סייגים. גם משפט מלך כפוף לדין התורה, בשונה ממה שהיה מקובל ורווח בעולם העתיק שבו המלך היה הסמכות העליונה.

פסוקים סותרים?

מאחר וההיגיון ההלכתי של התורה מחייב שכן לא ישא בעונש אביו ולהפך מדוע צריך לכתוב זאת בפירושו? תשובה לכך מצאנו בדברי רלב"ג:

והנה הוצרכה התורה לצוות שלא יומתו אבות על בנים, לפי שכבר זכרה כי השם יתעלה פוקד עון אבות על בנים, ואולי יחשבו הדיינים לעשות דבר ראוי אם ילכו בדרכי השם יתעלה, וכן שכן שבארה התורה בעיר הנידחת שימותו בה בנים על אבות ולזה הזהירה התורה מזה בזה המקום.

לדעת רלב"ג דיני שמיים מסורים לשמיים ובית הדין לא יכול ללמוד מכך הלכה למעשה. ועדיין נתקשו רבותינו בסתירה לכאורה בין: "פֶּקֶד עוֹן אָבוֹת עַל בְּנִים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רִבְעִים לְשֹׁנְאֵי" (שמות כ, ד) ובין הפסוק בפרשתנו. מתח זה בא לידי ביטוי במדרש:

כשאמר לו הקב"ה "פוקד עון אבות על בנים" אמר משה, רבש"ע כמה רשעים הולידו צדיקים יהיו נוטלין מעונות אביהם, תרח עובד צלמים ואברהם בנו צדיק, וכן חזקיה צדיק ואחז אביו רשע, וכן יאשיה צדיק ואמון אביו רשע, וכן נאה שיהו הצדיקים לוקין בעון אביהם? אמר לו הקדוש ברוך הוא, למדתני חיך שאני מבטל דברי ומקיים דבריך שנאמר "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות וחיך" שאני כותבן לשמך שנאמר "ככתוב בספר תורת משה לא יומתו אבות על בנים"³.

המדרש מיישב את הסתירה בכך שהוא מתאר התפתחות. תחילה קבע הקב"ה את ההלכה של: "כִּכְתוּב בְּסֵפֶר תוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְאֹמֶר לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בְּנִים וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת", ומשה הקשה על דרכו של הקב"ה. הקב"ה הסכים עם משה, שינה את ההלכה וקבע "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות". עוד אמר ה' ששנוי זה יקרא על שמו של משה. שנאמר: "כִּכְתוּב בְּסֵפֶר תוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְאֹמֶר לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בְּנִים וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת".

הסבר אפשרי לסתירה לכאורה בין הפסוקים מצאנו בגמרא במסכת ברכות: "כאן כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, כאן כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם"⁴. דהיינו, אם הבנים ממשיכים בדרכם הרעה של אבותיהם, הם ילקו בידי שמיים על חטאי אבותם. באופן דומה המדרש מציין: "גדולים מתים בעוון עצמם, קטנים בעוון אבותם"⁵.

³ במדבר רבה, יט, לג.

⁴ ברכות מז ע"א.

⁵ מדרש ספרי, מובא בתורה תמימה על הפסוק בפרשתנו.

דרכם של חז"ל במסכת סנהדרין מיישבת את הקושייה בכך שהיא לומדת דין שקשור להלכות עדות: "לא יומתו אבות על בנים - בעדות בנים, ובנים לא יומתו על אבות - בעדות אבות".⁶

כפל משמעות

האם יכולים אנו לקבל את שתי הגישות, זו של הפשט וזו של הדרש? דהיינו הפסוק מלמד גם פשט כלומר איסור של הענשת אבות על חטאי בנים ולהפך, וגם דרש בהלכות עדות: לא יומתו אבות בעדות בנים, ובנים לא יומתו בעדות אבות.

נוכל להשיב על שאלה זו לאור כלל יסודי בלימוד תורה אותו למדתנו מורת התנ"ך הגדולה פרופ' נחמה ליבוביץ ז"ל, לדבריה:

התורה היא רבת משמעויות... אלא שכל ההוראות הנוספות של דברי חז"ל ודרשותיהם לעולם אין דוחין את המשמעות הראשונה. וזהו שאמרו חז"ל בכמה מקומות בש"ס "אין המקרא יוצא מידי פשוטו", ופירשו רש"י... מיהו מידי פשוטו לא נפיק לגמרי (=אין משמעותו הפשטנית נדחית).⁷ הווי אומר אף על פי שחז"ל דרשו את הפסוק לענין עדות, נשארה גם משמעות הפשט שלו.

הנצי"ב בהעמק דבר מסכם למעשה את דברינו עד כה:

לא יומתו אבות על בנים, לפי הפשט הוא כמשמעו, בעוון בנים וכמבואר בדברי הימים, ופשיטא שלא נצרך אזהרה זו למיתת בית דין שאפילו להחוטא עצמו אין הורגין בלי עדים והתראה, אלא מיירי [מדובר] בדין המלך שיכול להמית בדבר הנוגע למלוכה או בעוון רציחה, כמו שכתוב בספר שמות. מכל מקום אין לו רשות להרוג האב בשביל הבן ולהבן בשביל האב, אבל באשר משמעות המקרא מיירי [=עוסקת] גם בבית דין על כן בא בקבלה שהפירוש הוא בעדות בנים.

לא כופר

שד"ל מאיר את עיננו באומרו כי אולי בעולם הקדמונים היה מקובל מנהג שקרוב משפחה יכול לשאת בעונש שהתחייב בו קרובו. זאת במסגרת של כופר. אך התורה לא מוכנה לסוג כזה של משפט. אומר שד"ל: נראה לי שלא ילקח האב תמורת הבן ולא הבן תמורת האב, אם יחפוץ אחד מהם לשים נפשו כפר לחברו. אולי כן היה מנהג הקדמונים.

כדוגמה לנוהג זה של העולם העתיק מביא שד"ל את סיפורו של זלאוקוס, שהיה המחוקק היווני של אפיזפיריאן לוקרי. כאשר בנו של זלאוקוס נמצא אשם בעוון ועונשו היה עקירת שתי עיניו, אביו המחוקק ביקש לשאת במחצית העונש דהיינו שיעקרו עין לאב ועין לבן. אולם לדעתו אין צורך להרחיק עד ליוון העתיקה, שהרי התורה עצמה מעידה על נוהג הכופר בעולם העתיק, כאשר יהודה אומר ליוסף: "וְעַתָּה יֵשֶׁב נָא עִבְדְּךָ תַּחַת הַנְּעֵר עִבְד לַאֲדֹנָי וְהַנְּעֵר יַעַל עִם אָחִיו" (בראשית מד, לג).

⁶ סנהדרין כז, ע"ב.

⁷ "עיונים לספר דברים" עמ' 227.

הרחבה לקרובים נוספים

מבחינה הלכתית חל דין של איסור עדות קרובים, לא רק על אבות ובנים אלא גם על קרובים רחוקים יותר. כותב הרמב"ם:

הקרובים פסולין לעדות דין תורה, שנאמר "לא יומתו אבות על בנים, ובנים לא יומתו על אבות". מפי השמועה למדו, שבכלל לאו זה, שלא יומתו אבות על פי בנים, ולא בנים על פי אבות, והוא הדין, לשאר הקרובים. אין פסול בדין תורה, אלא קרובים ממשפחת אב בלבד, והם האב עם הבן והבן עם האב, והאחין מן האב זה עם זה, ובניהם זה עם זה, ואין צריך לומר הדוד עם בן אחיו. אבל שאר הקרובים מן האם, או מדרך האישות כולן פסולין מדבריהם.

נבחר שני מושגים בדברי הרמב"ם: הביטוי: "מפי השמועה" משמעותו כפי שאמר זאת הרמב"ם בהקדמה למשנה תורה: "הדברים שקבלום מרבותיהם, בניגוד לדברים שנתחדשו בבית מדרשם הם עצמם". בהקשר שלנו, חז"ל הבינו את המשמעות של הפסוק לא כהריגה ממש אלא כעדות. לעומת זאת הקרובים שפסולים לעדות "מדבריהם", הם קרובים שמצד דין תורה הם כשרים לעדות אך חכמים הרחיבו את האיסור גם לגביהם. באשר לטעמה של מצווה זו אומר ספר החינוך שיש סיבות שמפניהן התורה חוששת שעדות קרובים יכולה להיות עדות שאינה אמיתית. לכן כל עדות של מי שמוגדר הלכתית כקרוב, נפסלת מראש ואין להביאה לבית הדין מלכתחילה. והנה תמצית מדבריו:

רצה המקום שנעשה דין בני אדם רק בעדות חזק אמתי נקי מכל חשד, ולחיוזק עניין זה הרחיק כל עדות הקרובים, ...והעניין הזה הוא מדרכי התורה השלימה, שהרחיק לעולם המכשולות והדברים הקרובים להימצא בהם היזק אצל בני אדם.

משמעות אקטואלית

בסיום העיון אבקש לחזור לשאלת המתח שבין שני הפסוקים: "פֶּקֶד עוֹן אָבֹת עַל בְּנֵים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רְבָעִים לְשָׁנָאִי"; ו: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בִּפְטָאוֹ יוֹמָתוֹ", ולהציע נתיב משלי להבנתם. אפשר לראות כאן את השפעת החינוך שכל אחד מקבל. מי שמתחנך כילד בצורה הראויה וגדל על ערכי התורה והמוסר, הוא אחראי בלעדית על מעשיו, ונידון רק על ההתנהגות שלו. עניין זה ברור ופשוט. אבל מה היא ההתייחסות ההלכתית לגבי מי שקלט בבית, את המידות והמעשים המקולקלים של הוריו? הבה נחשוב על מי שגדל במשפחת פשע. הוא חונך בדרך לא ראויה, וכשגדל גם הוא הרשיע ופשע. אפשר היה לחשוב שילדותו וחינוכו הקלוקל ישמשו כנסיבות מקילות, אולי יפחיתו חלק מאחריותו להתנהגותו שהרי: "זה מה שהוא ראה בבית". התורה שוללת גישה סוציאלית זו. האדם הוא האחראי הבלעדי לכל מעשיו ללא קשר לחינוכו. הקב"ה פוקד עוון אבות, ולא יראה בילדותו הקשה נסיבות מקילות, הוא יעניש את הבנים גם אם חלק מהתנהגותם נובע מהערכים הקלוקלים שקלטו בבית. העונש יינתן כמובן רק על מה שהבן ביצע בפועל, וממילא אין סתירה בין הפסוקים.

